विभेदकारी निजामती सेवा ऐन

डा. डमरुवल्लभ पौडेल

डा. लोकनाथ भुसाल

हालैमात्र गरिएको निजामती सेवा ऐन– २०४९ को चौथो संशोधनमा राखिएको जागिर वा डीभी र पीआरमध्ये एउटा छाड्नुपर्ने नछोडेमा डीभी र पीआरधारी कर्मचारीलाई सेवाबाट हटाउने व्यवस्थाले सामान्य प्रशासनमन्त्री लालबाबु पण्डितलाई राष्ट्रवादी नायकका रूपमा स्थापित गर्‍यो । निजामती सेवालाई अझ सुधार गरी समयानुकूल बनाउन विभिन्न सुझाव माग गरी ऐनमा पाँचौं संशोधन गर्ने प्रक्रिया अहिले छलफलको चरणमा रहेको छ । यो लेखमा पाँचौं संशोधनबाट उच्चशिक्षा हासिल गरेका कर्मचारीले विदेश पलायन हुन नपर्ने स्थितिको सिर्जना गर्नुपर्ने पक्षलाई उजागर गरिएको छ । यसका लागि निजामती सेवामा विदेशबाट उच्चशिक्षा हासिल गरी फर्केका कर्मचारीलाई बँधुवा मजदुर बनाउनेगरी ऐनमा राखिएका केही विभेदकारी व्यवस्थामा सुधार गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

सार्वजनिक प्रशासनले प्रतिस्पर्धी र योग्य व्यक्तिलाई सही कार्यका लागि छनोट गरेमात्र सेवाप्रवाह प्रभावकारी हुने मान्यता राख्छ । निजामती सेवा ऐन– २०४९ मा सोही कुराको परिकल्पना गरी जनमुखी निजामती सेवा सुनिश्चित गर्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ । भारत, पाकिस्तान, भुटान, इन्डोनेसिया र बंगलादेशजस्ता मुलुकहरूले कर्मचारीतन्त्रको क्षमता विकासका लागि सरकारी खर्चमा विदेशी विश्वविद्यालयमा पढ्न पठाउने र पढेर फर्केपछि सम्मानजनक सुविधा दिने वा बढुवा गरिदिने गरेका छन् । नेपाल सरकारले सरकारी ढुकुटी खर्च गरी वैदेशिक अध्ययनमा पठाउने गरेको छैन । तथापि आफ्नै प्रयासमा विश्वव्यापी प्रतिस्पर्धाबाट छनोट भई मित्रराष्ट्र तथा दातृ निकायहरूको छात्रवृत्तिमा जान चाहने निजामती कर्मचारीहरूलाई प्रचलित ऐन–नियम बमोजिमका बिदामा अध्ययन गर्न जाने अनुमति दिनेसम्म गरेको छ । निजामती सेवामा दक्ष जनशक्ति निर्माणका लागि यो राम्रो अवसर हो । यस्तै अवसरको खोजीबाट आफ्नो क्षमताको सदुपयोग गरी विगतदेखि नै निजामती सेवामा रहेका प्राविधिक तथा अप्राविधिक कर्मचारीहरूले अध्ययन बिदा लिई विदेशी विश्वविद्यालयबाट विद्यावारिधि गरी स्वदेश फर्की सेवारत छन् । अध्ययन पश्चात् विभिन्न देशको अनुभवलाई नेपालमा लागु गरी सार्वजनिक नीति निर्माण, कार्यान्वयन र सेवा प्रवाहलाई सुधार गर्ने तत्परता देखाउने यस्तो जनशक्तिको व्यवस्थापन गरी राष्ट्रले यथेष्ट फाइदा लिनसकेको छैन ।

अध्ययन बिदा लिई विद्यावारिधि प्राप्त सरकारी कर्मचारीहरूहरूलाई सरकारी सेवामा नै रहने वातावरण बनाउन भारत, बंगलादेश, भियतनाम, पाकिस्तान, इन्डोनेसिया, भुटान लगायतका उदीयमान राष्ट्रहरूले सरकारी सेवामा रहिरहन उत्प्रेरित गरी अनुसन्धान गर्न अनुकूल वातावरण प्रदान गर्ने गरेको पाइन्छ । नेपालले पनि यस्ता असल कुराबाट सिक्दै मानव संसाधनको उचित उपयोगका लागि निजामती सेवा ऐनको पाँचौं संशोधनमा निम्नानुसार व्यवस्था हुनु अत्यावश्यक छ ।

उच्चस्तरीय मानव पुँजी निर्माणका लागि विभिन्न मुलुकले गरेझैं नेपालले पनि सरकारी ढुकुटीबाट केही रकम खर्च गरी प्रतिस्पर्धापूर्ण छनोटको माध्यमबाट कर्मचारीहरूलाई विश्वविख्यात विश्वविद्यालयहरूबाट उच्चशिक्षा आर्जनको अवसर प्रदान गर्ने व्यवस्था गर्नु आवश्यक छ । यसबाट बजारमा रहेको सक्षम जनशक्तिलाई निजामती सेवातर्फ आकर्षित गर्न सहयोग पुग्छ । अनुसन्धानको निचोडमा टेकेर गरिएको सुधारमात्र दिगो हुने भएकाले सार्वजनिक नीतिहरूमा निरन्तर

विदेशमा अध्ययन तथा तालिम गरी आउने निजामती कर्मचारीलाई बढुवामा प्राथमिकता दिनुपर्नेमा अंक घटाउनु संकीर्णता हो ।

सुधार गर्दा सरकारी स्थायी संयन्त्रबाटै अनुसन्धानलाई बढवा दिन यस्तो जनशक्तिलाई सामान्य प्रकृतिका प्रशासनिक कार्यभन्दा नीतिगत अध्ययन, अनुसन्धानमूलक कार्यमा लगाउनुपर्छ । यसो गर्दा एकातिर बाह्य परामर्शदाताको नियुक्तिमा लाग्ने खर्च बचाउन सकिन्छ भने अर्कोतिर नतिजामुखी नीति, कार्यक्रम र परियोजना तर्जुमा गर्न सहयोग हुनेछ । अनुसन्धानलाई बढावा दिन राष्ट्रिय योजना आयोग, अर्थ मन्त्रालय वा प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालयमा रहनेगरी नेपाल सरकार अन्तर्गत एउटा स्थायी अनुसन्धान इकाइको निर्माण गरी यस्तो जनशक्तिलाई अनुसन्धानमूलक काममा लगाउन सकिन्छ ।

साथै वैदेशिक अध्ययनमा गई फर्केर आएका कर्मचारीहरूलाई अध्ययन बिदा लिएको कारण अंक घटाइ बढुवा हुनबाट बञ्चित गर्ने वर्तमान ऐनमा सुधार गर्नु आवश्यक छ । यस अन्तर्गत उच्चशिक्षा अध्ययनमा विदेश गएको अवधिमा दिइने भौगोलिक अनुभव बापतको अंक 'घ' वर्गको जिल्लामा सेवा गरेको अंकको पनि आधामात्र पाउने (ऐनको बुँदा २४, ग, ५) हदैसम्मको विभेदकारी व्यवस्थाको अन्त्य गर्नु आवश्यक छ । विदेशमा अध्ययन तथा तालिम गरी आउने निजामती कर्मचारीलाई बढुवामा प्राथमिकता दिनुपर्नेमा अंक घटाउनु संकीर्णता हो । वैदेशिक अध्ययन गरी फर्केपछि विभिन्न देशहरू (जस्तै– इन्डोनेसिया र भियतनाम) मा स्वतः एक तह बढुवा गर्ने प्रचलन रहेको छ । नेपालमा स्वतः बढुवा नगरे पनि बिदा दिएर अध्ययन गर्न पठाएपछि भौगोलिक अंक घटाउनु अमानवीय कदम हो ।

अध्ययन बिदा लिई विद्यावारिधि प्राप्त गरी बढुवाका लागि सम्भाव्य भएका कर्मचारीहरूलाई माथिल्लो पदमा पदोन्नति हुन विद्यावारिधि बापत थप अंक प्रदान गर्ने व्यवस्था गर्नु आवश्यक छ । यसैगरी अन्तर्राष्ट्रिय जर्नलमा अनुसन्धानात्मक कृति प्रकाशन गरेबापत बढुवामा विशेष अंक प्रदान गर्ने उदार व्यवस्था हुनुपर्छ । विकसित देशहरूमा प्रचलित विद्यावारिधि गरेका कर्मचारीहरूलाई देशभित्रका प्रतिष्ठित विश्वविद्यालयहरूमा अध्यापन तथा अनुसन्धान गर्न काजमा पठाउन सक्ने एवं विश्वविद्यालयहरूका प्राध्यापकहरू पनि सरकारी सेवामा काजमा ल्याई अनुसन्धान कार्यमा लगाउने तथा विशेषज्ञताको आदान–प्रदान गर्नसक्ने व्यवस्था नेपालमा पनि गर्नुपर्छ ।

यदि माथि उल्लेख गरे बमोजिमको योग्यता अनुसारको उचित जिम्मेवारी दिई सरकारले उपयोग गर्न सक्दैन भने अध्ययन बिदा लिई विद्यावारिधि प्राप्त गरेका विशेषज्ञ कर्मचारीहरूलाई बिनाकाम वा उनीहरूको क्षमताभन्दा तल्लो स्तरको काम दिई निराश बनाएर राख्नुको सट्टा सहज अवकाश दिने व्यवस्था गरे सरकार र कर्मचारी दुवैको भलाइ हुन्छ । यसका लागि कर्मचारीले अवकाश लिनचाहेमा अध्ययन अवधिभर कर्मचारीले विदेशी राष्ट्रबाट प्राप्त गरेको छात्रवृत्ति रकम असुलउपर गर्नेगरी कबुलियतनामा गराउने वर्तमान व्यवस्था (ऐनको बुँदा ४०, घ, २) कुनै पनि दृष्टिले न्यायोचित होइन । कर्मचारीले अध्ययन अवधिमा लिएको तलब–भत्ता ब्याजसहित तिराएर अवकाश दिनुसम्म चाहिँ न्यायोचित नै हो ।

निजामती सेवामा नरहेका जोसुकै नेपाली नागरिकले पनि विश्वव्यापी प्रतिस्पर्धाबाट छानिएर छात्रवृत्तिमा अध्ययन गर्न सक्छ र निज नेपाल फर्के पनि वा फर्केर नआए पनि निजले प्राप्त गरेको छात्रवृत्ति रकम सरकारले असुलउपर गर्ने व्यवस्था कतै छैन । यदि निजामती सेवामा नरहेको नेपालीले विदेशी राष्ट्र वा संस्थाबाट पाएको छात्रवृत्ति कतै तिर्नु पर्दैन भने उही तरिकाले विश्वव्यापी प्रतिस्पर्धाबाट छात्रवृत्तिमा छानिएर अध्ययन गर्ने निजामती कर्मचारीलाई चाहिँ किन सरकारले दिँदै नदिएको सुविधा तिराउने ? यसो गर्नु प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त र संविधानप्रदत्त समानताको हकविरुद्ध हुनजान्छ । अतः अवकाश लिनैपर्ने वा दिनैपर्ने बाध्यता सिर्जना भएमा नेपाल सरकारले नगरेको लगानी पनि तिराउने तर्कहीन र हास्यास्पद देखिएको वर्तमान व्यवस्थामा सुधार आवश्यक छ ।

अन्त्यमा, निजामती सेवा ऐन र नियमावलीको आगामी संशोधनमा यी विषयहरूलाई सम्बोधन गरी अध्ययन बिदा लिई विद्यावारिधि गरेका कर्मचारीहरूलाई सम्मानपूर्वक सेवा गर्ने मौका दिने वा सहज बहिर्गमन हुने व्यवस्था हुनुपर्ने देखिन्छ ।